VU VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

VU Research Portal

Een Nederlands polyglot: J.C.W. Le Jeune. Taalkunde 'voor ongeleerden'.

Noordegraaf, J.

published in
Jan Noordegraaf, Voorlopig verleden. Taalkundige plaatsbepalingen, 1797-1960
1994

document version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Link to publication in VU Research Portal

citation for published version (APA)
Noordegraaf, J. (1994). Een Nederlands polyglot: J.C.W. Le Jeune. Taalkunde 'voor ongeleerden'. In *Jan Noordegraaf, Voorlopig verleden. Taalkundige plaatsbepalingen, 1797-1960* (pp. 28-41)

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:
vuresearchportal.ub@vu.nl

Download date: 28. Mar. 2024

Uit: Jan Noordegraaf, *Voorlopig verleden. Taalkundige plaatsbepalingen, 1797-1960*. Münster: Nodus Publikationen 1997, 28-41. ISBN 3-89323-276-1.

EEN NEDERLANDSE POLYGLOT: J.C.W. LE JEUNE [1]
Taalkunde 'voor ongeleerden'

Jan Noordegraaf

1. Vooraf

In zijn lezing voor het veertigste Nederlands Filologencongres op 17 december 1988 betoogde Van Bree dat aan "de geschiedenis van de historische taalkunde in de zin van diachrone taalkunde van het Nederlands" nog niet veel was gedaan. Door een aantal historische grammatica's van het Nederlands in historisch perspectief te plaatsen wilde hij zelf een bijdrage leveren aan die tot dusver verwaarloosde geschiedenis van de historische taalkunde (Van Bree 1990a: 135). De eerste periode die door hem besproken wordt, begint in de laatste decennia van de negentiende eeuw, omstreeks de tijd dat de historische taalwetenschap speciaal door de ontwikkelingen in Duitsland "op een stevige grondslag" (1990a: 137) was komen te staan; daarvóór was er een "beginperiode", waaraan de namen verbonden zijn van Grimm, Bopp en anderen. Daaraan vooraf nog ging een "voor-wetenschappelijke periode", aldus Van Bree (1990b: 87-88).

Er is voldoende reden, dunkt me, om die 'voor-wetenschappelijke' periode historiografisch niet te mijden. In de eerste plaats kan ik met de onderscheiding 'wetenschappelijk' en 'voor-wetenschappelijk' eerlijk gezegd steeds minder uit de voeten (cf. Van de Velde 1980). Ten tweede is het zo dat ook de bestudering van 'voor-wetenschappelijk' werk niet alleen feitelijk, maar ook inhoudelijk bepaalde ontwikkelingen in het verleden kan verhelderen. Daarom wil ik in deze bijdrage aandacht vragen voor een publicatie die in ons land buiten de canons van de officiële historisch-vergelijkende taalkunde terecht is gekomen. Het gaat om de Nederlandse bewerking van de *Mithridates* van Duitslands befaamde Duitse 'taalmeester' J.C. Adelung. Deze bewerking, die de titel droeg *Geschied- en letterkundige nasporingen omtrent de afkomst en verspreiding der talen van de onderscheidene volkeren*, verscheen in twee delen in de jaren 1826-1827; de auteur ervan was de Haagse polyhistor J.C.W. Le Jeune. Het is een zowel nationaal als internationaal weinig gesignaleerd boek, dat wel gerekend zal moeten worden tot wat Van Bree de "voor-wetenschappelijke" periode van de historisch-vergelijkende taalwetenschap in Nederland heeft genoemd. Merk overigens op dat ook naar de zogeheten "wetenschappelijke" periode nog niet echt veel onderzoek gedaan is (cf. Van Bree 1990a: 135).

Ik zal in het vervolg tevens ingaan op een aspect van de "Inleiding tot de Algemeene Taalkunde", waarmee het eerste deel opent, en proberen om zodoende de auteur te plaatsen in een bredere, specifiek Nederlandse taalkundige context.

---

[1] Oorspronkelijke versie in *Nauwe betrekkingen. Voor Theo Janssen bij zijn vijftigste verjaardag* onder redactie van Ronny Boogaart & Jan Noordegraaf. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU / Münster: Nodus Publikationen 1994, 183-191. Een eerste aanzet verscheen als "A Dutch version of Adelung's 'Mithridates' (1826-1827)" in *Henry Sweet Society Newsletter* 11 (November 1988), 21.

2. Een vergeten polyhistor

Mr. Jacob Carel Willem Le Jeune (Den Haag 30 augustus 1775 - Wageningen 2 augustus 1864) studeerde rechten te Utrecht, maar staakte zijn studie in verband met de politieke gebeurtenissen rond 1795. Na een verblijf in Denemarken en Duitsland promoveerde hij in 1802 alsnog aan de Utrechtse hogeschool. Enkele jaren was hij als advocaat werkzaam, maar vanaf 1806 werkte hij, met een onderbreking van enkele jaren, als commies op verschillende Haagse ministeries. In 1842 ging hij met pensioen. Zijn bibliotheek, die wat de taalkunde betreft goed voorzien was, werd op 30 mei van datzelfde jaar in Den Haag geveild.

Le Jeune is een nu grotendeels vergeten Nederlands polyhistor. Hij schreef over uiteenlopende onderwerpen als de Nederlandse volkszangen sedert de vijftiende eeuw en het "brievenpost-wezen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden". Daarnaast was hij ook publicistisch actief als taalkundig 'amateur'. In ieder geval vanaf 1801 is hij bezig geweest met het aanleggen van woordenlijsten en het maken van taalkundige notities.

Van z'n taalkundige interesse getuigt een aantal stukken van zijn hand die, merendeels handschrift gebleven, in het bezit van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden bewaard worden. Een ervan is het omvangrijke manuscript van een bekroond en gepubliceerd werk, het antwoord op een door de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen uitgeschreven prijsvraag: "Welke regelen behoort men in acht te nemen in het verrijken onzer moedertaal, door het weder invoeren van verouderde en het smeden van nieuwe woorden, of het aannemen van dezelve uit vreemde of verwante talen?". Een van de vijf beoordelaars was Willem Bilderdijk (1756-1831). Ondanks diens knorrig commentaar (Van den Berg 1985: 54) werd Le Jeune's antwoord in 1831 het gouden eremetaal waardig gekeurd, op voorwaarde dat in de te publiceren versie het commentaar van de juryleden verwerkt zou worden. De bijgestelde verhandeling verscheen in 1834 in de werken van de Hollandsche Maatschappij. Hoewel dit "Antwoord" om verschillende redenen nadere bestudering verdient, zal ik het hier verder buiten beschouwing laten.

3. De Nederlandse bewerking van Adelungs *Mithridates*

Met zijn twee delen *Geschied- en letterkundige nasporingen omtrent de afkomst en verspreiding der talen van de onderscheidene volkeren*, die zoals gezegd in de jaren 1826-1827 te Delft verschenen, gaf Le Jeune een Nederlandse bewerking van de veel omvangrijker *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten* (1806-1817, vier delen), het laatste werk van "Duitschlands grote taalmeester" Johann Christoph Adelung (1732-1806), van wie ook diverse andere werken in Nederland al waren nagevolgd door toonaangevende officiële grammatici als Pieter Weiland (1754-1842) en Matthijs Siegenbeek (1774-1854), zoals ik elders heb laten zien (Noordegraaf 1985: 145 sqq, 232 sqq; cf. Van Driel 1992: 225-228). Weilands *Nederduitsche Spraakkunst* uit 1805 zou men bijvoorbeeld kunnen beschouwen als een bewerkt Nederlands 'kort begrip' van Adelungs *Ümständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache* uit 1782.

Het eerste deel van de *Mithridates* verscheen niet lang voor Adelungs dood; de overige delen werden bezorgd door de theoloog en oriëntalist Johann Severin Vater (1771-1826), "Professor und Bibliothekar der Universität zu Halle". Voor het vierde en laatste deel leverde Wilhelm von

Humboldt (1767-1835) een bijdrage over het Baskisch. Het werk getuigt volgens Arens (1974,I: 152) von "unheimlichen Fleiß und stupender Belesenheit", en ik zal de laatste zijn om dat te ontkennen. De *Mithridates* staat in een "somewhat succesful tradition" (Jankowsky 1972: 34), waar ook de bekende polyglotten van Lorenzo Hervas (1735-1809) en P.S. Pallas (1741-1811) deel van uitmaken. Droixhe (1978: 113) meent dat dit werk van Adelung ondanks een "record quantitatif" qua taalmateriaal "reste prisonnier du cul-de-sac d'un empirisme de l'énumeration extensive".

Adelungs etnologisch-geografische aanpak resulteerde in een reis om de wereld in vijfhonderd talen (cf. Koerner 1995: 152). De talen worden per land besproken, waarbij talloze bijzonderheden over het volk worden gegeven. De indeling van de talen vindt plaats op geografische grondslag, zodat Adelung een bijzondere relatie tussen het Latijn en Grieks aanneemt. Z'n werk bevat slordigheden en vergissingen (Van Hamel 1945: 34), maar net als Sir William Jones (1746-1794) vóór hem had hij oog voor de relatie tussen het Sanskriet en de voornaamste Europese talen. "Adelung's exposition stands typically on the borders between the older unsystematized periods of speculation and collection and the later epoch of the organization of genetically related families", concludeert Robins (1969: 169; cf. Schmitter 1988, Morpurgo Davies 1996: 72-75).

Een van de Nederlandse taalgeleerden die rijkelijk putte uit de *Mithridates*, was B.H. Lulofs (1787-1849), de jurist die in 1815 te Groningen benoemd was tot hoogleraar Nederlandse taal en welsprekendheid. In zijn *Schets van een overzigt der Duitsche taal, of der Germaansche taaltakken, in derzelver oorsprong en tegenwoordige verdeeling in het Hoogduitsch, Nederlandsch, Deensch, Zweedsch, Engelsch, en andere soortgelijke verwantschapte talen en tongvallen* uit 1819, een werk door J. Huizinga getypeerd als een bric à brac van allerlei linguïstische snuisterijen (cf. Noordegraaf 1985: 371),[2] schrijft Lulofs dat hij het nodige ontleend heeft aan "*den bekenden* Mithridates *van* Adelung" (Lulofs 1819: vi).

Le Jeune was omstreeks 1804 al bezig geweest met het vervaardigen van een *Essai général et critique sur les différentes idiomes des peuples de l'Europe moderne et de leur affinité*, dat in handschrift bewaard is gebleven. Hij was dus al enigszins ingevoerd op het terrein van de taalvergelijking, toen hem de delen van de *Mithridates* onder ogen kwamen, waarin niet alleen de talen van Europa, maar die van de hele wereld aan de orde kwamen. Le Jeune nam zich voor, dit werk "met de pen in de hand te herlezen" en er voor zichzelf een "historisch kortbegrip uit te vormen" (I: 7). Verouderde elementen zou hij schrappen. Het eerste deel van zijn *Geschied- en letterkundige nasporingen* telde 354 bladzijden, het tweede 480 bladzijden. Een krachtige reductie dus van de veel omvangrijker Duitse 'Vorlage', die meer dan 3200 pagina's telde.

De opbouw van de *Mithridates* is als volgt. In deel één komen de "Asiatische Sprachen" aan de orde; ook Australië wordt in dit eerste deel behandeld, en wel in het stuk dat gaat over de

2 Ik herinner eraan dat Huizinga weliswaar historicus was, maar dat hij zich in zijn Groningse studietijd in de taalkunde gespecialiseerd had. Cf. Noordegraaf 1995: 89-120. Overigens moet de historisch-taalkundige kennis van Lulofs ook weer niet te laag ingeschat worden. "De beste taalkundigen, die wij nu nog hebben zullen zijn Halbertsma Predikant te Deventer en Lulofs, Professor te Groningen", schreef H.W. Tydeman eind december 1830 aan Jacob Grimm. En in 1878 noteerde de Groningse gymnasiumleraar Jan te Winkel dat Lulofs "de beste der Neerlandici" was van de eerste helft van de negentiende eeuw. Hij was nagenoeg de enige die zich met "de uitkomsten der Hoogduitsche taalstudie, die hier te lande vóór het midden dezer eeuw nog te weinig bekend waren", had beziggehouden (*Noord en Zuid* 1, 271).

"Südsee-Inseln" (p. 614 sqq.). Deel twee behandelt de "Europäische Sprachen", terwijl in deel drie de Afrikaanse en de Amerikaanse talen besproken worden. Deel vier bevat "Nachträge" op de eerder verschenen delen.

Zoals gezegd, Le Jeune kort in en bewerkt, maar volgt de geografische opzet van zijn voorbeeld vrij nauwgezet. In het eerste deel bespreekt hij de verspreiding van de talen en volkeren in Azië en een deel van Europa; in het tweede deel wordt het resterende gedeelte van Europa afgehandeld, daarna volgen Afrika, Zuid-, Midden- en Noord-Amerika, dan Australië. Onder het hoofd "Australië" bespreekt Le Jeune ook de diverse grotere en kleinere al dan niet nabij gelegen eilanden (Nieuw-Guinea, Fidji-eilanden, Nieuw-Caledonië e.d.). Voorzover ik kan zien, is deze verplaatsing van het hoofdstuk over Australië naar het slot van het hele werk de enige ingreep die Le Jeune zich ten opzichte van de structuur van z'n voorbeeld heeft veroorloofd. Het didactisch gemotiveerd - "Bearbeid voor ongeleerden" staat er op de titelpagina - terugbrengen van de meer dan drieduizend bladzijden die de *Mithridates* telt, tot een hanteerbaar geheel van een achthonderd pagina's Nederlandse tekst wist Le Jeune te bereiken door de hoeveelheid taalkundige voorbeelden te minimaliseren. Zo zijn, jammer genoeg, de specimina van het Onze Vader in de Nederlandse versie weggelaten. Hoe dit ook zij, de niet-taalkundig geschoolde tijdgenoot kreeg vooral een breed talig panorama voor ogen.[3]

4. De "Inleiding tot de algemeene taalkunde"

Het is me nu niet zozeer te doen om de manier waarop Le Jeune de Duitse tekst inkortte, verbeterde of aanvulde. Interessanter lijkt het om te attenderen op het feit dat Le Jeune zijn werk een zestig pagina's tellende "inleiding tot de algemeene [lees: vergelijkende] taalkunde" meegaf, zoals het op het titelblad heet, oftewel een "Algemeene inleiding" (I: 9-69). Daarin zet hij uiteen wat taal is naar zijn mening en hoe taal in elkaar zit. De auteur maakt eerst een aantal observaties over taal en spraak- en taalvorming in het algemeen om vervolgens over te gaan tot het bespreken van de fonetische kant van de taal: "de vorming der geluiden", de articulatieorganen, klinkers en medeklinkers, om uit te komen bij monosyllabische wortelklanken. Na enkele bespiegelingen over de gedaante van de oorspronkelijke taal wijst Le Jeune op het voortschrijdende proces van 'progress in language', dat hierin bestaat dat vele talen het eenlettergrepig stadium ontgroeid zijn en de polysyllabische fase bereikt hebben, waarmee de weg gebaand is "tot eene steeds toenemende volkomenheid" (I: 38). Het is de Adelungse taaltypologie die hier gehanteerd wordt (cf. Noordegraaf 1985: 116 sqq.).

Daarna komen de woordsoorten aan de orde, waarbij Le Jeune expliciet steunt op de *Nederduitsche spraakkunst* uit 1805 van Pieter Weiland. Voor de "woordvoeging" geldt hetzelfde. Nadat hij nog enkele algemene kwesties besproken heeft, dringt het tot Le Jeune door - maar hij is dan al op bladzij 60 -, dat "welligt de droogheid die van deze soort van nasporingen onafscheidelijk is" de lezer inmiddels heeft doen afhaken. Daarom besluit hij af te ronden met "eenige losse gedachten [...] over het nuttige en aangename der *taal*- en *afleidingskunde*". De taalkunde en in het

3 De Buck (1931: 172 n.1) wijst erop, dat Le Jeune "onder duidelijk aanwijsbaren Duitschen invloed, maar nog zonder veel inzicht in de aard van het onderwerp", ook met een ander onderdeel van de Germaanse filologie bezig is geweest, en wel in zijn *Letterkundig overzigt en proeven van de Nederlandsche volkszangen sedert de XVde eeuw* ('s-Gravenhage 1828).

bijzonder "haar verhevener gedeelte, de geschiedenis der afleidingen", is een wezenlijk deel van de "geschiedenis der voortgangen van den menschelijken geest" (I: 63). Met andere woorden, de taal is het bewijs dat de beschaving zich in positieve zin ontwikkelt. Niks geen taalverval dus; Le Jeune confirmeert zich aan Adelungs positieve cultuurfilosofie, waarvan we ook in het taalkundig werk van Weiland en Siegenbeek de neerslag vinden. "In het algemeen is de taal van een volk de maatstaf van deszelfs kundigheden, vorderingen en beschaving", zo besluit Le Jeune zijn inleiding (I: 69).

In hoeverre heeft hij ook hier z'n Duitse voorbeeld gevolgd ? Van Adelungs hand staat in deel I van de *Mithridates* een "Einleitung. Fragmente über die Bildung und Ausbildung der Sprache" van iets meer dan 34 pagina's. Le Jeune volgt deze goeddeels, voegt noten toe - Adelung heeft die niet - en vlecht Nederlandse literatuur in. De grotere omvang van de "Inleiding" ten opzichte van de "Einleitung" is vooral te danken aan een tweetal ingrepen: de expansie van zowel het fonetisch gedeelte als het stuk over de rededelen. Hoeveel Le Jeune voor zijn inleiding ook aan de Duitse taalmeester verschuldigd ist, toch geeft hij zijn inleidend essay een eigen cachet, onder meer met behulp van Weilands *Nederduitsch Woordenboek* (1799-1811) en diens *Nederduitsche spraakkunst* (1805); de tweede druk (1818) van Willem Bilderdijks *Over de geslachten der naamwoorden*; de *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale* (1812) van de Groningse theoloog Annaeus Ypeij (1760-1837; cf. Van Rossem 1994); en niet te vergeten Lambert ten Kate's (1674-1731) vermaarde *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* uit 1723.

Voor observaties inzake klanken en klankvorming (I: 16-26, met een uitklapbare "tafel") baseert Le Jeune zich mede op de befaamde, maar wel bejaarde *Spreeckonst* uit 1635 van de hand van dominee Petrus Montanus (1594/95-1638), die hij een "nauwkeurigen opmerker" noemt - "Jammer dat men zich eerst zijne ongewone benamingen moet eigen maken" (I: 24n.; cf. Hulsker 1991: 189-190; Hulsker 1992). Het is met name aan een samenhangend cluster van Franse werken dat hij verder het nodige ontleent: diverse taalkundige artikelen uit de bekende *Encyclopédie* (1751-1772) van Diderot en Alembert, en het werk van Charles De Brosses (1709-1777), over wie hij zich lovend uitlaat, *Traité de la Formation Méchanique des Langues et des principes physiques de l'etymologie* (Paris 1765; 2 dln.). Verder noem ik nog Noël-Antoine Pluche (1688-1761), *La Mécanique des Langues* (Paris 1751) en Antoine Court de Gébelin (1728-1784), *Histoire naturelle de la parole, ou grammaire universelle* (Paris 1776). Het komt me voor, dat Le Jeune in deze het spoor heeft gevolgd van "de man van wien ik zoo veel geleerd heb", "een groot geleerde" (1834: 188-189), te weten Willem Bilderdijk, in wiens *Over de geslachten der naamwoorden* De Brosses verscheidene malen wordt geciteerd en in wiens boekenkast ook de andere door Le Jeune genoemde werken te vinden waren (cf. Noordegraaf 1989: 91). Zoveel is in elk geval wel duidelijk, dat de ongeleerde lezer vrij uitvoerig in de klank- en woordleer wordt ingeleid.

Vergeleken met Adelung brengt Le Jeune in zijn inleiding dus een opvallend eigen, fonetisch accent aan en hij verwijst daarbij met name naar De Brosses, wiens taalbeschouwing sterk fysicalistische trekken vertoont (Verburg 1952: 436). Ik zou willen stellen dat Le Jeune met deze oriëntatie aansluit bij een empirische traditie in Nederlandse taalkunde, die al voor 1700 is ontstaan. De Haarlemse apotheker Jan Trioen (1657-1721) bij voorbeeld hield in 1692 een lezing over taalkunde, de "Redeneringh over de talen in 'tgemeen soo als die gesproken en geschreven werden", waarin hij diverse inzichten over fonetiek ontvouwde (cf. Jongeneelen 1994). En in 1699 schreef Lambert ten Kate een "Klankkunde". Wat is de achtergrond van deze traditie ?

5. Een Hollandse traditie

Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw hebben Nederlandse geleerden zich aangetrokken gevoeld tot experimenteel onderzoek. De experimentele methode, "insbesondere in der strenge methodischen Durchbearbeitung die Newtons Grundgedanken bei den *holländischen* Denkern und Naturforschern gefunden hatten" (Cassirer 1932: 79), resulteerde in empirisme, dat in de achttiende eeuw werd uitgedragen door leidende Nederlandse wetenschappers als Hermannus Boerhaave (1668-1738) en Willem Jacob 's-Gravesande (1688-1742), een vriend van Newton. De ideeën van deze Nederlandse onderzoekers hadden een sterke uitstraling naar het buitenland, maar ook werden ze geëxtrapoleerd naar onderzoeksgebieden als de taalkunde. In het bijzonder zijn ze van belang geweest voor de Franse Verlichting. In het tweede gedeelte van zijn *Les physiciens hollandais et la méthode expérimentale en France au XVIIIe siècle*, getiteld "L'influence en France de la physique expérimentale hollandaise au XVIIIe siècle", heeft Brunet namelijk laten zien hoe in Fankrijk "la pensée et l'enseignement des professeurs des universités hollandaises ont été feconds" (Brunet 1926: 30). Ook in de befaamde *Encyclopédie* valt de invloed van de Nederlandse wetenschappers waar te nemen.

In de Nederlandse taalkunde kan men de doorwerking van deze empirische trend met name aantreffen in het werk van de 'Schola Hemsterhusiana', een groep Nederlandse classici bestaande uit Tiberius Hemsterhuis (1685-1766) en een aantal van zijn volgelingen die een aantal ideeën en methoden inzake de studie van het Grieks deelden zoals Lodewijk Caspar Valckenaer (1715-1785) en Johannes Daniel van Lennep (1724-1771). Het was hun leerling, de Harderwijkse hoogleraar Oosterse talen Everard Scheidius (1742-1794), die hun niet in druk verschenen, slechts via collegedictaten verspreide inzichten algemene bekendheid gaf door het publiceren van Valckenaers *Observationes academicae* samen met Van Lenneps *De Analogia Linguae Graecae* in 1790.[4]

De door Gerretzen (1940) verdedigde opvatting is dat de grondslagen van de Schola Hemsterhusiana vorm kregen onder directe invloed van de uitgangspunten die courant waren in de contemporaine wijsbegeerte en natuurfilosofie. Hemsterhuis bij voorbeeld beschouwt de taal als een ideaal gebouwd lichaam, en als een anatoom wenst hij dit *corpus linguae*, zoals hij het noemt, te ontleden om de fijnste onderdelen ervan te leren kennen. Eenzelfde attitude valt waar te nemen in het werk van de oriëntalist Albert Schultens (1686-1750). Interessant in dit kader is de observatie van Scheidius, die gewezen heeft op de relatie met andere terreinen van taalonderzoek, op die manier de eenheid van methode op die verschillende terreinen van onderzoek benadrukkend: "veras etymologiae rationes, hoc ipso demum ineunte saeculo, in Graecis reperit T. Hemsterhusius, in Orientalibus A. Schultensius, in Batavis L. ten Kate" (cf. Gerretzen 1940: 112). Zoals bekend mag zijn, is Lambert ten Kate, de historisch-taalkundige, door negentiende- en twintigste-eeuwse Nederlandse linguïsten hemelhoog geprezen om zijn strikt empirische benadering van taalverschijnselen. Omstreeks 1800 verklaarden leidende Nederlandse grammatici als Weiland en Siegenbeek hoeveel ze toch wel verschuldigd waren aan de "onsterfelijke" Ten Kate, en ook Bilderdijk, die publiekelijk altijd veel kritiek op Ten Kate had, ontleende het nodige aan hem.

Deze empirische inslag van het toenmalige rationalisme maakt het minder opmerkelijk dat Bilderdijk (en andere 'verlichte' achttiende-eeuwse taalkundigen) zoveel materiaal uit zoveel verschillende talen bij hun onderzoek betrekken. Bij Bilderdijk worden data uit vijfentwintig tot

4 Van Van Lenneps *Analogia* waren overigens eind jaren zeventig al uitgaven verschenen. Cf. Noordegraaf 1996a: 29.

dertig talen onderworpen aan een hoger beginsel. Ze dienen ter bevestiging van een klein aantal algemene principes. Inductief verkregen lijnen worden doorgetrokken tot ze als in een top bij enige uiterst eenvoudige oorsprongswoorden samenvallen (cf. Verburg 1952: 433-434). Hier ligt een bij mijn weten in de literatuur tot nu toe nog niet uitbundig geëxploreerde relatie tussen Willem Bilderdijk en de Schola Hemsterhusiana. In de eindfase van deze Schola manifesteerde zich een fysicalisme, dat eenzijdig op de fonetiek gericht was (Verburg 1952: 436). In een dergelijk klimaat valt het te begrijpen dat door Le Jeune met graagte verwezen wordt naar de Franse linguïst Charles de Brosses, die immers "van dezelfde tafel gespijzigd was als de hollandse etymologie", zoals Verburg (1952: 432) deze affiniteit weet te verwoorden.

Ik denk dat het aannemen van een dergelijke inductieve, empirische trend in de Nederlandse taalkunde van de achttiende eeuw (cf. Peeters 1990)[5] verklaringen oplevert op verschillende punten, zoals de afwezigheid van een Nederlandse pendant van de "Allgemeingrammatik" die in Duitsland in de eerste helft van de achttiende eeuw juist een bloeiperiode kende (cf. Noordegraaf 1996b).

6. Slotopmerkingen

J.W.C. Le Jeune's *Geschied- en letterkundige nasporingen omtrent de afkomst en verspreiding der talen van de onderscheidene volken* (1826-1837) laat opnieuw de grote invloed zien die de Duitse "taalmeester" Adelung in de jaren voor en na de eeuwwisseling in Nederland had. Het boek van Le Jeune is zonder meer een logisch complement te noemen van al eerder verschenen lexicografisch en grammaticaal werk van taalkundigen als Weiland en Siegenbeek. In die zin is een witte plek op de kaart alsnog enigszins ingekleurd.

Aandacht schenken aan dit boek betekent evenwel meer dan het "aufgraben" van een tot nu toe onderbelicht taalkundige. In zijn inleidende verhandeling laat de Haagse commies zich kennen als een volgeling van Bilderdijk. Wanneer men dit gegeven combineert met Le Jeune's interesse voor bepaalde Franse werken, valt zijn taalkundige attitude te duiden als uitvloeisel van het Nederlands taalkundig empirisme, dat in de achttiende eeuw op verschillende terreinen prominent aanwezig is. Het fouilleren van het werk van een redelijk transparante 'minor linguist' als Le Jeune levert in dit geval op dat gedachte relaties plotseling veel tastbaarder worden.

Met zijn 'draagbare Adelung', verre voorloper wellicht van de stroom laat-twintigste-eeuwse populariserende taalboeken, wilde Le Jeune vooral diegenen van dienst zijn die "geen *geleerde opvoeding* te beurt viel" (I: 60), zo blijkt uit het slotgedeelte van zijn inleiding. In die paragraaf heeft hij het over de talrijke "voordeelen der taalkunde". Beter denken, betere smaak, beter dichten, en - in verband met de invloed van het klimaat op de onderscheiden delen "des spraaktuigs" - zelfs "eene naauwkeuriger kennis van het menschelijk ligchaam (I: 69), dat wordt ons allemaal in het vooruitzicht gesteld.

Misschien is taalkunde zo'n slecht vak nog niet.

5 Merk op dat Peeters hierbij niet verwijst naar de studie van Verburg (1952).

Literatuur

Adelung, J.C. 1806-1817. *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*. 4 dln. Berlin: Voss. (Dln. 2-4 voortgezet en bewerkt door Johann Severin Vater.).

Arens, Hans. 1974. *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*. 2 dln. Frankfurt am Main: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag.

Bakker, Dirk M. 1977. "De grammatica in de negentiende eeuw". *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Onder redactie van D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets. Den Bosch: Malmberg, 113-160.

van den Berg, W. 1985. "Bilderdijk maatschappelijk beschouwd". *Folia Bilderdijkiana. Bladen voor Bosch*. Onder redactie van M. van Hattum, L. Strengholt & van Zonneveld. Amsterdam: Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum', 49-54.

de Bonth, Roland & Jan Noordegraaf, eds. 1996. *Linguistics in the Low Countries: the eighteenth century*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU / Münster: Nodus Publikationen.

van Bree, Cor. 1990a. "Historische grammatica's van het Nederlands in historisch perspectief". *Traditie en progressie. Handelingen van het 40ste Nederlands Filologencongres*. Onder redactie van A.G.H. Anbeek van der Meijden [e.a.]. 's-Gravenhage: SDU, 135-150.

van Bree, Cor. 1990b. *Historische taalkunde*. Leuven & Amersfoort: Acco.

Bruining, Gerbrand. z.j. *Aanmerkingen op J.C.W. le Jeune, Geschied- en letterkundige nasporingen omtrent de afkomst en verspreidingen der talen van de onderscheidene volkeren* [...]. Ongepubl. ms. (UBL Ltk 10).

Brugmans, H. 1914. "Le Jeune, Jacob Carel Willem". *NNBW* 3, 750.

Brunet, Pierre. 1926. *Les physiciens hollandais et la méthode expérimentale en France au XVIIIe siècle*. Paris: Blanchard.

de Buck, H. 1931. *De studie van het Middelnederlandsch tot in het midden der negentiende eeuw*. Groningen & Den Haag: Wolters.

Cassirer, Ernst. 1932. *Die Philosophie der Aufklärung*. Tübingen: J.C.B. Mohr.

van Driel, L.F. 1992. "19th-Century Linguistics: the Dutch development and the German theme". Noordegraaf, Versteegh & Koerner, 221-251.

Droixhe, Daniel. 1978. *La linguistique et l'appel de l'histoire (1600-1800). Rationalisme et révolutions positivistes*. Genève: Droz.

van Hamel, A.G. 1945. *Geschiedenis der taalwetenschap*. Den Haag: Servire.

Gerretzen, Jan Gerard. 1939. "Tiberius Hemsterhuis en de geestesstromingen van zijn tijd". *Handelingen van het achttiende Nederlandsche Philologencongres*. Groningen: J.B. Wolters, 58-60.

Gerretzen, Jan Gerard. 1940. *Schola Hemsterhusiana. De herleving der Grieksche studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer*. Nijmegen & Utrecht: Dekker & Van de Vegt.

Gipper, Helmut & Peter Schmitter. 1979. *Sprachwissenschaft und Sprachphilosophie im Zeitalter der Romantik. Ein Beitrag zur Historiographie der Linguistik*. Tübingen: Narr.

Hulsker, J.L.M. 1991. *Petrus Montanus' Spreeckonst (1635) nader besproken. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Renkum: eigen beheer. (Diss. KU Nijmegen.).

Hulsker, J.L.M. 1992. "Petrus Montanus as a Phonetician and a Theoretician". Noordegraaf, Versteegh & Koerner, 85-108.

Jankowsky, Kurt. 1972. *The Neogrammarians. A re-evaluation of their place in the development of linguistic science*. The Hague & Paris: Mouton.

Jankowsky, Kurt. 1986. Recensie van Strohbach 1984. *Historiographia Linguistica*. 13: 116-123.

Jongeneelen, G.H. 1994. *Fonetiek en Verlichting. De 'Redeneringh over de talen' van Jan Trioen (1692)*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU / Münster: Nodus Publikationen. (= Cahiers voor Taalkunde. 12.).

Knops, Matthieu. 1984. "Zwei polyglotte Vaterunserersammlungen aus dem 17. Jahrhundert wiederentdeckt". *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*. XI,3: 127-131.

Koerner, Konrad. 1995. "Toward a History of Linguistic Typology". *Professing Linguistic Historiography* door Konrad Koerner. Amsterdam & Philadelphia: J. Benjamins, 151-170.

Le Jeune, J.C.W. 1804. *Essai général et critique sur les différentes idiomes des peuples de l'Europe moderne et de leur affinité. Avec Tableaux synoptiques des langues de l'Europe et de l'Asie, et Tables synoptiques sur les origines des langues*. Ongepubl. ms. (UBL Ltk 12).

Le Jeune, J.C.W. 1826-27. *Geschied- en letterkundige nasporingen omtrent de afkomst en verspreiding der talen van de onderscheidene volkeren, met eene inleiding tot de algemeene taalkunde. Bearbeid voor ongeleerden*. 2 dln. Delft: Wed. J. Allart.

Le Jeune, J.C.W. 1834. "Antwoord op de vraag: "Welke regelen behoort men in acht te nemen in het verrijken onzer moedertaal, door het weder invoeren van verouderde en het smeden van nieuwe woorden, of het aannemen van dezelve uit vreemde of verwante talen?"". *Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen* IX:1, 475-334.

Le Jeune, J.C.W. 1842.*Catalogue de livres et de cartes géographiques, rédigé sur un nouveau plan et contenant la majeure partie d'une Bibliothèque rassemblée par un amateur*. Den Haag: B. Scheurleer.

Le Jeune, J.C.W. 1865. "Levenschets van Mr. Jacob Carel Willem Le Jeune, door hem zelven geschreven". *Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Leiden: E.J. Brill, 1-16.

Lulofs, B.H. 1819. *Schets van een overzigt der Duitsche taal, of der Germaansche taaltakken, in derzelver oorsprong en tegenwoordige verdeeling in het Hoogduitsch, Nederlandsch, Deensch, Zweedsch, Engelsch, en*

andere soortgelijke verwantschapte talen en tongvallen. Groningen: J. Oomkens.

Metcalf, George J. 1984. "Adelung discovers the languages of Asia". *Histoire Épistémologie Language*. 6.2: 101-115.

Morpurgo Davies, Anna. 1996.*La Linguistica dell' Ottocento*. Bologna: Il Mulino.

Noordegraaf, Jan. 1985. *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Dordrecht & Cinnaminson: Foris.

Noordegraaf, Jan. 1989. "De droom der rede. Willem Bilderdijk en de taalkundige traditie". *Bilderdijks boekenwijsheid. Symposium 28-29 april 1988. Bijdragen over de veilingcatalogi van Bilderdijks bibliotheek*. Onder redactie van M. van Hattum & J. Zwaan. Amsterdam: Vereniging 'Het Bilderdijkmuseum', 83-96.

Noordegraaf, Jan. 1995. *Oorsprong en ideaal. Opstellen over taalzoekers*. Münster: Nodus Publikationen.

Noordegraaf, Jan. 1996a. *The Dutch Pendulum. Linguistics in the Netherlands 1740-1900*. Münster: Nodus Publikationen.

Noordegraaf, Jan. 1996b. "General Grammar in the Netherlands, 1670-1900". *Sprachtheorien der Neuzeit II. Von der* Grammaire de Port-Royal (1660) *zur Konstitution moderner linguistischer Disziplinen*. (= Geschichte der Sprachtheorie. Band 5.). Hrsg. v. Peter Schmitter.). Tübingen: Gunter Narr, 94-121.

Noordegraaf, Jan. 1996c. "From Greek to Dutch. The Schola Hemsterhusiana and the study of the mother tongue. A few remarks". De Bonth & Noordegraaf, 33-56.

Noordegraaf, Jan, Kees Versteegh & Konrad Koerner (eds.). 1992. *The History of Linguistics in the Low Countries*. Amsterdam & Philadelphia: J. Benjamins.

Peeters, Leopold. 1990. "Lambert ten Kate (1674-1731) en de achttiende-eeuwse taalwetenschap". *Traditie en progressie. Handelingen van het 40ste Nederlands Filologencongres*. Onder redactie van A.G.H. Anbeek van der Meijden [e.a.]. 's-Gravenhage: SDU, 151-160.

Robins, R.H. 1979. *A Short History of Linguistics*. London: Longmans. Second impression (First published 1967.).

van Rossem, Cefas. 1994. "Annaeus Ypeij and the Frisian Language". *'Wat oars as mei in echte taal '. Fryske Stúdzjes ta gelegenheid fan it ôfskie fan prof.dr. A. Feitsma as heechlearaar Fryske Taal en Letterkunde*. Under redaksje fan Ph. Breuker, H.D. Meijering & J. Noordegraaf. Ljouwert: Fryske Akademy, 186-199.

Schneiders, Marc & Kees Veelenturf. 1992. *Celtic Studies in the Netherlands. A Bibliography*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies, School of Celtic Studies.

Smid, Boudewijn & Jaap Hoogteijling. 1986-1987 [Over Le Jeune 1826-27]. Ongepubl. collegenota. Vrije Universiteit Amsterdam, Subfaculteit Nederlands.

Schmitter, Peter. 1988. "Johann Christoph Adelung". *Anthologie de la linguistique allemande au XIXe siècle*. Ed. par Brigitte Nerlich. Münster: Nodus Publikationen, 31-35.

Strohbach, Margrit. 1984. *Johann Christoph Adelung. Ein Beitrag zu seinem germanistischen Schaffen mit einer Bibliographie seines Gesamtwerkes*. (= Studia Linguistica Germanica, 21.). Berlin etc.: de Gruyter.

Van de Velde, Roger G. 1980. "The concept of 'scientific' in the development of the language sciences". *Progress in Linguistic Historiography. Papers from the international conference on the history of the language sciences (Ottawa, 28-31 August 1978)*. Ed. by Konrad Koerner. Amsterdam: J. Benjamins, 395-402.

Verburg, Pieter A. 1952. *Taal en functionaliteit. Een historisch-critische studie over de opvattingen aangaande de functies der taal van de prae-humanistische philologie van Orleans tot de rationalistische linguïstiek van Bopp*. Wageningen: Veenman.